

TOMASZ DZIKI

Włocławskie Towarzystwo Naukowe

ORCID 0000-0003-1828-2125

SOMPOLNO W LATACH 1815-1870. ADMINISTRACJA, FINANSE I MAJĄTEK MIEJSKI

WPROWADZENIE

O dziejach Sompolna nie powstało dotąd zbyt wiele publikacji. Należy wspomnieć o dwóch książkach, które drukiem ukazały się jeszcze w okresie międzywojennym. Jedną jest monografia Antoniego Gajdy z 1936 r.¹, drugą niemieckojęzyczna książka o historii miejscowości Alberta Breyera z 1938 r.² W obu wydawnictwach okres zaborów w ujęciu szerszym potraktowany został enigmatycznie³. Po 1945 r. nie powstało żadne opracowanie naukowe, w którym kompleksowo przedstawiono by rozwój miejscowości w okresie zaborów (1793-1918). Jedynie w 2011 r. ukazał się drukiem pierwszy tom dziejów miasta obejmujący XX w. autorstwa Piotra Gołdyna. W wydawnictwie można znaleźć fakty historyczne także sprzed 1918 r.⁴ Natomiast w zakresie historii miasta w pierwszej połowie XIX w. na uwagę zasługują w zasadzie jedynie teksty źródłowe Mariana Kallasa z 1988 i 1999 r., szczególnie pierwszy zawierający opis miasta z 1820 r. opatrzony jest krótkim wykładem historycznym⁵.

Celem artykułu jest przedstawienie organizacji administracji miejskiej Sompolna, ustalenie m.in. w miarę kompletnej listy burmistrzów miasta oraz analiza gospodarki miejskiej i majątku miasta w latach 1815-1870. Ramy chronologiczne artykułu wyznaczają daty roczne: 1815 r., czyli rok, w którym na podstawie postanowień kongresu wiedeńskiego zdecydowano o utworzeniu Królestwa Polskiego, geopolitycznie powiązanego z Rosją oraz 1870 r., czyli rok, w którym Sompolno utraciło prawa miejskie i zostało przekształcone w osadę. Doszło do tego w wyniku przeprowadzonej przez administrację rosyjską w latach 1869-1870 w Królestwie reformy miejskiej.

¹ A. Gajda, *Monografia Sompolna z dodatkiem o Lubstowie i okolicy*, Koło 1936, ss. 111.

² A. Breyer, *Zur Geschichte von Sompolno und Umgegend*, Poznań 1938, ss. 104.

³ Na przykład A. Gajda na rozdział o Sompolnie pod zaborem rosyjskim poświęcił dwie strony. W innych, równie krótkich rozdziałach, można dodatkowo znaleźć zdawkowe dane i fakty o mieście w XIX wieku, zob.: A. Gajda, *Monografia...*, m.in. s. 50-53 (dot. historii kościoła), s. 66-67, cz. s. 72.

⁴ P. Gołdyn, *Dzieje Sompolna*, t. 1. *Wiek XX*, Sompolno 2011, ss. 300.

⁵ M. Kallas, *Opis Sompolna z 1820 roku*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1988, t. 6, s. 321-331; Tenże, *Raport o stanie miast kujawskich w 1820 roku*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1999, t. 13, s. 314.

Ze względu na zasygnalizowany praktycznie zerowy stan badań nad dziejami Sompolna w XIX w. artykuł powstał głównie w oparciu o dotąd niewykorzystane źródła archiwalne z zasobów archiwów państwowych, ze szczególnym uwzględnieniem akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych z lat 1795-1868 przechowywanych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Skorzystano również ze zbiorów innych archiwów państwowych w tym wrocławskiego oddziału Archiwum Państwowego w Toruniu. Analizie poddano też dziewiętnastowieczną prasę urzędową i codzienną warszawską oraz źródła drukowane i literaturę naukową dotyczącą głównie historii miast Kujaw wschodnich w XIX w.⁶

INFORMACJE OGÓLNE

Przed 1815 r. Sompolno administracyjnie przynależało do powiatu brzeskiego z siedzibą władz w Brześciu Kujawskim. W Księstwie Warszawskim powiat brzeski stanowił część departamentu bydgoskiego. W okresie przejściowym, czyli od zajęcia Bydgoszczy przez Prusy w wyniku przegranej wojny Francji z Rosją, do wprowadzenia w życie w czwartym kwartale 1816 r. nowego podziału administracyjnego nowoutworzonego Królestwa Polskiego, powiat brzeski wraz z Sompolnem oraz pozostałymi dwoma powiatami kujawskimi (kowskim i radziejowskim) przyłączono do departamentu płockiego z siedzibą władz w Płocku⁷.

W wyniku reformy podziału administracyjnego Królestwa Polskiego, ze względów oszczędnościowych, podzielono je na 8 województw, a te na duże obwody, których łącznie utworzono 39. Ten szczegółowy podział kraju wprowadzono na podstawie Postanowienia Namiestnika Królestwa z 16 stycznia 1816 r. W efekcie z trzech powiatów kujawskich utworzono jeden obwód kujawski. Od tego momentu Sompolno przynależało do obwodu kujawskiego z siedzibą władz obwodowych we Włocławku (w latach 1830-1836 w Brześciu Kujawskim) i województwa mazowieckiego z siedzibą władz wojewódzkich w Warszawie⁸. W następnych dziesięcioleciach dochodziło do niewielkich i mało znaczących zmian w przynależności administracyjnej Sompolna. W 1837 r. zamieniono województwa na gubernie, w 1842 r. obwody przemianowano na powiaty. W wyniku zmian Sompolno przynależało do obwodu kujawskiego i guberni mazowieckiej. W 1845 r. zmniejszono liczbę guberni z 8 do 5, ale Sompolno nadal związane było z Warszawą, przynależało do powiatu kujawskiego (od 1847 r. powiatu wrocławskiego) i guberni warszawskiej. Taki stan rzeczy utrzymał się do końca 1866 r. W latach

⁶ Z publikacji z zakresu dziejów miast Kujaw wschodnich w XIX w. należy wymienić w szczególności rozdziały monografii i artykuły: M. Gruszczyńska, *Organizacja władz miejskich Włocławka w latach 1793-1914*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 1: *Od początków do 1918 roku*, red. J. Staszewski, Włocławek 1999, s. 389-441; T. Dzik, *Nieszawa w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Nieszawy*, t. 1: *Do roku 1945*, red. R. Czaja, Toruń 2004, s. 95-150; Tenże, *W czasach zaborów (1793-1918)*, [w:] *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Mikulski i T. Dzik, Włocławek 2018, s. 105-282; Tenże, *Brześć Kujawski w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Brześcia Kujawskiego i ziemi brzeskiej*, t.1: *Do roku 1918*, red. D. Karczewski i S. Łaniecki, Brześć Kujawski 2020, s. 231-312; Tenże, *Brdów w latach 1815-1870. Administracja, finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2021, t. VIII, s. 51-63.

⁷ Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych z lat 1795-1868 (dalej: KRSW), sygn. 595, k. 1-13, 134-140; sygn. 1805, k. 103; J. Przygodzki, *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813-1815. Organizacja i działalność*, Wrocław 2002, s. 183; T. Dzik, *W czasach...*, s. 130; Tenże, *Brdów...*, s. 52.

⁸ M. Kallas, *Z przynależności administracyjnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej (od rozbiórów do utworzenia województwa wrocławskiego)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1978, Seria A, s. 201; Tenże, *Raport...*, s. 304; T. Dzik, *W czasach...*, s. 131, 133; Tenże, *Brześć Kujawski...*, s. 233-235.

1815-1866 Sompolno było jednym z 17 miast najpierw obwodu i powiatu kujawskiego, następnie powiatu włocławskiego⁹.

Od 1 stycznia 1867 r. wszedł w życie nowy podział administracyjny Królestwa Polskiego. Polegał on na zwiększeniu zarówno liczby guberni – z 5 do 10, jak i powiatów – z 38 do 85. W efekcie zmian dotychczasowy duży powiat włocławski podzielono: jedną gminę Duninowo wcielono do powiatu gostyńskiego, z 7 miast i 13 gmin utworzono powiat włocławski, z 6 miast i 14 gmin powstał powiat radziejowski, natomiast 4 miasta i 2 gminy wiejskie włączono do powiatu kolskiego w utworzonej guberni kaliskiej. Wśród tych 4 miast znalazło się Sompolno, które od tego momentu przynależało do powiatu kolskiego z siedzibą władz powiatowych w Kole i guberni kaliskiej z siedzibą władz gubernialnych w Kaliszu¹⁰.

W latach 1869-1870 w Królestwie Polskim przeprowadzono reformę miejską, która najogólniej polegała na maksymalnym zmniejszeniu liczby miast. Na podstawie ukazu o przemianowaniu na osady niektórych miast w guberniach Królestwa Polskiego z 1/13 lipca 1869 r. łącznie 336 miast otrzymało status osad działających według prawa o gminach wiejskich z 1864 r. Należy ze stanowczością podkreślić, że rosyjska reforma miejska nie stanowiła represji za powstanie styczniowe¹¹. Reformę przygotowywano od wielu lat. Jej podstawą prawną był *Ukaz o przemianowaniu na osady niektórych miast w guberniach Królestwa Polskiego z 1 (13) lipca 1869 r.* Następnie, na jego podstawie wydano *Postanowienie o przemianowaniu na osady niektórych miast w guberni kaliskiej z 30 grudnia 1869 r. (11 stycznia 1870 r.)*. W powiecie kolskim na osady przemianowano łącznie 7 miast, w tym Sompolno¹², które wówczas włączono do gminy wiejskiej Lubstów¹³.

W omawianym okresie Sompolno rozwijało się demograficznie w sposób charakterystyczny dla tego typu niewielkich ośrodków miejskich Królestwa. Ogólnie w latach 1820-1869 liczba ludności wzrosła z 1 025 do 2 050 osób, czyli w ciągu niespełna 50 lat zaledwie o 100% w porównaniu do roku bazowego. Nie był to jednak wynik zły. Dla przykładu można podać, że liczba mieszkańców niedaleko położonego Brdowa w tym samym czasie wzrosła zaledwie o 17%¹⁴. Zauważalna z analizy tabeli nr 1 (o wzroście liczby ludności) stagnacja w rozwoju liczby mieszkańców na przełomie lat 20. i 30. XIX w. niewątpliwie związana była z epidemią cholery, która pojawiła się z dużą siłą na Kujawach

⁹ Szerzej zob.: T. Dziki, *W czasach...*, s. 136; Tenże, *Brdów...*, s. 52.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (dalej: APTOW), Zarząd Powiatu Włocławskiego z lat [1858] 1866–1917, sygn. 11, k. 18; *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* (dalej: DPKP), t. 66, s. 189, 281–283, 369; W. Trzebiński, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918 (Zarys historyczny)*, Warszawa 1956, s. 91; J. Kozłowski, *Realizacja reformy administracyjnej w Królestwie Polskim w latach 1867–1875*, *Przegląd Historyczny*, t. 89: 1998, z. 2, s. 233; T. Dziki, *W czasach...*, s. 136; M. Kaszyński, *Z przeszłości administracyjnej miejscowości Brudzew w powiecie tureckim*, „*Polonia Maior Orientalis*” 2021, t. VIII, s. 25.

¹¹ Mieszkańcy wielu miast Królestwa oficjalnie odcinali się od upadłego powstania. Wśród nich byli mieszkańcy Sompolna, którzy w lutym 1864 r. sporządzili i opublikowali w najważniejszych gazetach codziennych w kraju adres wiernopoddńczy wobec cara, w którym jednoznacznie stwierdzali, że nie wspierali powstania i zapewniali o niechęci do zrywu powstańczego i o swojej wierności władcy rosyjskiemu, źródło m.in.: „*Warszawska Gazeta Policyjna*”, 1864, nr 48, s. 2.

¹² Antoni Gajda w swojej książce o Sompolnie z 1936 r. błędnie podał, że decyzja o zamianie Sompolna na osadę została podjęta już w 1867 r., zob.: A. Gajda, *Monografia...*, s. 66.

¹³ DPKP, t. 69, s. 245-253; t. 70, s. 67-69; „*Варшавская Полицейская Газета*” nr 27 z 1870 r., s. 1-2; „*Kurier Codzienny*” 1870, nr 35, s. 1; R. Kołodziejczyk, *Zamiana miast na osady w Królestwie Polskim*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1961, z.1, s. 198-199; M. Nietyksza, *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865-1914*, Warszawa 1986, s. 355; T. Dziki, *W czasach...*, s. 140; Tenże, *Brdów...*, s. 52-53.

¹⁴ T. Dziki, *Brdów...*, s. 53.

w lipcu 1831 r. wraz z zakażoną nią armią rosyjską. Wiadomo, że choroba obecna była w obwodzie kujawskim wcześniej, ale przemarsz wojsk rosyjskich spotęgował jej skutki. Epidemia dotknęła większość miejscowości obwodu kujawskiego, w tym m.in. Brdów¹⁵, i na pewno dotarła do Sompolna. Potwierdza to wzrost liczby zgonów w parafii sompoleńskiej. W 1829 r. odnotowano 37 zgonów, w 1830 – 41, natomiast w latach 1831-1832 po 55. Oznacza to wzrost o 48% w stosunku porównawczym do 1829 r. W 1833 r. zgonów zanotowano już tylko 26. Jednocześnie w latach 1830-1832 nastąpił spadek liczby urodzeń z 64 do 55¹⁶. Choroba była odpowiedzialna w dużym stopniu za wahania w liczbie mieszkańców także na początku lat 50. XIX w. Na przykład w 1852 r. w parafii sompoleńskiej odnotowano aż 98 zgonów, natomiast w 1851 r. tylko 18, zaś w 1853 r. 26. Nie ma też wątpliwości, że wielu mieszkańców uciekło z miasta przed chorobą, co miało okresowy ale bezpośredni wpływ na statystyki. Do takich sytuacji dochodziło w innych miastach¹⁷.

Ogólnie w badanym okresie Sompolno pod względem demograficznym należało do średnich, a czasowo i większych miast kujawskich. Na przykład w 1832 r. większymi były: Włocławek, Lubraniec, Kowal, Nieszawa i nieznacznie Izbica, Służewo i Radziejów. Z kolei w 1835 r. na 17 miast obwodu kujawskiego Sompolno było 5, więcej ludności wykazywano we Włocławku, Kowalu, Izbicy i Przedczu¹⁸. W końcu badanego okresu pod względem liczby ludności Sompolno było średnim miastem guberni kaliskiej. Na 52 miasta statystycznie zajmowało 30 miejsce¹⁹.

Miasto powoli rozwijało się także pod względem budowlanym, a co za tym idzie i przestrzennym²⁰. W latach 1820-1865 łączna liczba domów mieszkalnych wzrosła ze 123 do 162, czyli o 31% w stosunku do roku bazowego (1820 r.). W 1827 r. w mieście było 131 domów, w 1841 r. 135, w 1853 r. 143, w 1856 – 147, w 1858 – 151, a w 1865 r. 162. W przypadku Sompolna interesujący jest proces stosunkowo szybkiego zastępowania zabudowy drewnianej murowaną. W 1820 r. wśród domów mieszkalnych wykazano 29 murowanych, w 1841 r. 43, w latach 1853-1858 było już ich od 49 do 52, natomiast według urzędowej statystyki z 1865 r. w mieście istniały 82 domy murowane. Rzadkim wówczas zjawiskiem było istnienie w mieście tej wielkości większej liczby domów murowanych od drewnianych. Łącznie w latach 1820-1865 liczba domów murowanych w Sompolnie wzrosła o prawie 183% w stosunku porównawczym do roku bazowego, a drewnianych spadła z 94 w 1820 do 80 w 1865 r.²¹

¹⁵ T. Dziki, *W czasach...*, s. 183-184, 243-244; Tenże, *Brdów...*, s. 53.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie (dalej: APPOK), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sompolno (pow. kolski) (dalej: ASCPRS), sygn. 16-20.

¹⁷ APPOK, ASCPRS, sygn. 37-39; T. Dziki, *Nieszawa...*, s. 144; Tenże, *Brdów...*, s. 53.

¹⁸ APTOW, Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1808-1866 [1889] (dalej: NPW), sygn. 784, k. nlb.

¹⁹ APTOW, Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1808-1866 [1889] (dalej: NPW), sygn. 784, k. nlb.

²⁰ O skromnym rozwoju przestrzennym miasta świadczy fakt, że w latach 1823-1864 w zasadzie nie powstawały nowe ulice. W 1823 r. w Sompolnie istniały place, ulice i drogi: Rynek, Warszawska, Tylna, Blankowska (Blankowa), Kościelna, Kaliska, Poznańska, Objazdowa, Żydowska, Toruńska, Przechodnia, Około Cmentarza, Krótka, Stodolna, Koniec, Targowisko Świńskie, Droga na Probostwo, Droga na Cmentarz (łącznie 18), natomiast w 1864 r.: Rynek, Warszawska, Konińska, Tylna, Koniec, Blankowska (Blankowska), Przechodnia, Krótka, Stodolna, Żydowska, Objazdowa, Poznańska, Kościelna, Kaliska, Nowe Miasto, Około Cmentarza, Droga do Probostwa, i Droga na Cmentarz (łącznie również 18). W źródłach na liście szlaków wymienia się również rzekę Ubiedzie, która w 1864 r. przecinała ul. Kaliską między nieruchomości nr 101 i 102, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 524h, s. 231-235; sygn. 1806, s. 41-42.

²¹ AGAD, KRSW, sygn. 1808, s. 495; APTOW, NPW, sygn. 523, k. nlb.; sygn. 531, k. nlb.; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski,

Tabela 1. Wzrost liczby ludności Sompolna w latach 1820-1869

Rok	Liczba mieszkańców	Rok	Liczba mieszkańców
1820	1025	1853	1520
1827	1254	1854	1652
1829	1360	1856	1601
1833	1354	1858	1714
1835	1502	1865	1572
1837	1746	1866	1549
1849	1602	1869	2050

Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych z lat 1795-1868, sygn. 1811, s. 394; Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1808-1866 [1889], sygn. 407, k. nlb.; sygn. 518, k. nlb.; sygn. 523, k. nlb.; sygn. 531, k. nlb.; sygn. 784, k. nlb.; *Krótką statystyką Guberni Królestwa Polskiego obejmująca rozległość i ludność tychże guberni, oraz miast, osad i gmin*, Warszawa 1870, s. 20; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 72; A. Breyer, *Zur Geschichte von Sompolno und Umgegend*, Poznań 1938, s. 9; M. Kallas, *Opis Sompolna z 1820 roku*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1988, t. 6, s. 326; R. Kołodziejczyk, *Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polski w 1865 r. w świetle statystyki*, [w:] R. Kołodziejczyk, *Studia nad dziejami burżuazji w Polsce. Wybór prac z lat 1956-1998 wydany z okazji 75-lecia urodzin autora*, Warszawa-Pułtusk 1998, s. załącznik (tabela).

Niespotykany na taką skalę wśród miast i miasteczek Królestwa rozwoju w mieście murowanego budownictwa mieszkalnego potwierdza fakt, że w 1865 r. wśród 52 miast guberni kaliskiej tylko w przypadku 10 wykazano większą liczbę domów murowanych. W tej liczbie w 4 przypadkach różnica między nimi a Sompolnem była nieznaczna. Gdy, jak wspomniano, w Sompolnie istniały 82 domy murowane, w Kole było ich 88, w Sieradzu 85, a w Łęczycy i Działoszynie po 89²².

ADMINISTRACJA MIEJSKA

W Królestwie Polskim prawo regulujące pracę administracji miejskiej wprowadzono *Rozporządzeniem Namiestnika Królestwa Polskiego z 5 lutego 1816 r. o organizacji władz administracyjnych*²³. Administracją miejską kierował prezydent lub burmistrz, którzy pochodzili z nominacji rządowych, a więc byli podporządkowani władzy państwowej. Z tego m.in. powodu najważniejszym ich zadaniem było wykonywanie poleceń władz nadrzędnych. Bardzo często burmistrz administrował miastem jednoosobowo, mając do pomocy ławników (w miastach, gdzie był prezydent, byli to radni)²⁴, z których pierwszy w porządku zastępował go podczas jego nieobecności. Ogólnie do obowiązków prezydenta, czy burmistrza należało przede wszystkim wspomniana realizacja zadań zleconych przez nadrzędną administrację państwową, a także zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego na terenie miasta, realizowanie inwestycji miejskich, egzekwowanie podatków, rozkład obciążeń podatkowych, układanie i realiza-

W. Walewski, Warszawa 1890, s. 72; M. Kallas, *Opis...*, s. 326; R. Kołodziejczyk, *Miasta...*, s. załącznik (tabela).

²² R. Kołodziejczyk, *Miasta...*, s. załącznik (tabela).

²³ *DPKP*, t. 2, s. 31-68; T. Dziński, *W czasach...*, s. 160; Tenże, *Brdów...*, s. 54.

²⁴ Radnym bądź ławnikiem mógł zostać tylko mieszkaniec miasta, który posiadał w nim własność nieruchomości, źródło: *Przepisy odnoszące się do czynności Rządów Gubernialnych i Naczelników Powiatów*, Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 1: *Wydział administracyjny*, Warszawa 1866, s. 4-5.

cja budżetów (etatów) zgodnie z ich założeniami, prowadzenie ewidencji i statystyki miejskiej, zwalczanie włóczęgostwa²⁵.

Praca burmistrzów w zakresie zapewnienie bezpieczeństwa, obowiązki porządkowo-policyjne często wykraczały poza granice miasta. Przykładem może być udział burmistrza Sompolna wspólnie z burmistrzem Izbicy w sprawie brutalnego morderstwa, do którego doszło w nocy z 20 na 21 lipca 1847 r. we wsi Grochowiska w gminie Zagrodnica. Obaj zostali wezwani na miejsce zdarzenia i prowadzili dochodzenie. W sprawie okazało się, że ekonom Franciszek Kłosiński, gdy dowiedział się, że dzierżawca wsi zwalnia go z pracy, w nocy zabił siekierą jego, jego żonę, a także 2 ich synów (3 i 5 lat) i 2 służące. Zrabował również dużą kwotę pieniędzy, która miała być przeznaczona na opłacenie dzierżawy rocznej z dóbr ziemskich. Nie zbiegł z miejsca zdarzenia, ukrył dowody, próbował zmylić śledczych, ale szybko fakty zostały ustalone z dużym udziałem ówczesnego burmistrza Sompolna²⁶.

W kolejnych dziesięcioleciach istnienia Królestwa dochodziło do niewielkich zmian w organizacji administracji miejskiej. Na przykład w 1818 r. zlikwidowano rady departamentowe, powiatowe i miejskie. Istniejące dotąd magistraty przekształcono w urzędy municypalne. Należy dodać, że wspomniani ławnicy i radni miejscy nie pochodzili z wyboru, lecz również z mianowania przez władze państwowe. Następną reorganizacją administracji miejskiej miała miejsce w 1842 r. Urzędy municypalne ponownie przemianowano na magistraty. Ogólnie prezydenci i burmistrzowie w Królestwie otrzymali szerokie kompetencje, ale jednocześnie byli zależni od administracji państwowej i jej bezpośrednio podlegali. Stanowili jej element²⁷.

W wyniku przeprowadzonych badań udało się ustalić w miarę kompletną listę osób, które sprawowały stanowisko burmistrza Sompolna w omawianym okresie. W 1815 r. miastem zarządzał zastępca burmistrza Maryański²⁸. W maju został zawieszony w czynnościach m.in. z powodu nadużyć. Zastąpił go Filkiewicz, który pełnił te obowiązki na pewno jeszcze w 1816 r.²⁹ W tym przypadku zapewne chodzi o Piotra Filkiewicza, który w latach 1808-1812 był burmistrzem policyjnym Włocławka³⁰.

W latach 1817-1819 burmistrzem był Augustyn Rutkowski. 21 maja 1819 r. został przeniesiony na takie samo stanowisko do Rawy (Rawa Mazowiecka). Tam burmistrzem był na pewno jeszcze w 1829 r. Po powstaniu listopadowym nadal pracował w admini-

²⁵ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, T. 1, cz. 1. *Gospodarstwo miejskie*, Warszawa 1866, s. 13-19; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Warszawa 2012, s. 117-118; G. Smyk, *Administracja publiczna w Królestwie Polskim w latach 1864-1915*, Lublin 2011, s. 265; T. Dzik, *W czasach...*, s. 160; Tenże, *Brześć Kujawski...*, s. 241; Tenże, *Brdów...*, s. 54.

²⁶ „Warszawska Gazeta Policyjna” 1847, nr 182, s. 2-3.

²⁷ T. Dzik, *W czasach...*, s. 1601-61; Tenże, *Brześć Kujawski...*, s. 240-241; Tenże, *Brdów...*, s. 55.

²⁸ Nie jest wykluczone, że Maryański został wyznaczony na zastępcę burmistrza za Stanisława Pruskiego, który nominację na burmistrza otrzymał 1 grudnia 1810 r. Z kolei Pruski zastąpił na stanowisku zmarłego Jana Lindemana vel Liendemana, który był burmistrzem Sompolna od 4 grudnia 1808 r. Lindeman vel Lindemann wcześniej pełnił funkcję burmistrza Kruszewicy, z której został przeniesiony do Sompolna z uwagi na to, że nominowany na to stanowisko 3 sierpnia 1808 r. Antoni Sobierajski odmówił przejęcia obowiązków, zrezygnował z pracy w Sompolnie, źródło: AGAD, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego z lat [1772] 1807-1813 [1830], sygn. 37, s. 38, 68; sygn. 38, s. 112; AGAD, KRŚW, sygn. 1805, s. 2; T. Dzik, *W czasach...*, s. 118-119.

²⁹ AGAD, KRŚW, sygn. 1805, s. 94, 99, 101; sygn. 1806, s. 380-382.

³⁰ M. Gruszczyńska, *Organizacja...*, s. 423.

stracji publicznej. Na przykład w latach 1833-1834 był wykazywany jako burmistrz miasta Piątek w obwodzie łączyckim województwa mazowieckiego³¹.

W 1820 r. pełniącym obowiązki, ale zaakceptowanym do nominacji na stanowisko burmistrza był Antoni Kamiński. Wiadomo, że wcześniej pełnił funkcję sekretarza policji w Płocku. Z opinii urzędników z urzędów obwodowych i wojewódzkich był administratorem zdolnym, pilnym, moralnym i ufano, że po zapoznaniu się z potrzebami miasta da sobie radę z jego zarządzaniem. W 1820 r. nie posiadał majątku nieruchomego³². Kamiński burmistrzem był do połowy 1824 r.³³ W czasie, w którym zarządzał miastem sfinalizował budowę nowego murowanego ratusza (szerzej zob. majątek miejski). Musiał uczestniczyć, a także nadzorował i realizował również sprawę wyznaczenia i utworzenia w mieście rewiru żydowskiego. Decyzja administracja w tej sprawie zapadła w 1823 r.³⁴

Kamińskiego, w trakcie jego nieobecności, często zastępował mieszczanin Jan Wołyński, który od 20 marca 1820 r. pełnił funkcję pierwszego ławnika i jednocześnie kasjera miejskiego. W 1820 r. według opinii władz obwodowych był urzędnikiem zdolnym, pilnym, moralnym. Posiadał doświadczenie w pracy w administracji, wcześniej wykonywał obowiązki eksaktora, czyli urzędnika zajmującego się egzekwowaniem podatków. W 1814 r. był kontrolerem komory w Płońsku, tymczasowo wówczas mieszkał w miejscowości Sochocin. W 1820 r. posiadał w mieście dom oraz gospodarstwo rolne³⁵. Funkcję pierwszego ławnika, kasjera miejskiego i zastępcy burmistrza na pewno pełnił co najmniej do 1833 r. W 1843 r. był rewizorem przy rogatce w Wilczynie. Tam w tym czasie też mieszkał. Jego żona Józefa, z domu Siemicka, zmarła w Sompolnie w 1843 r. w wieku 58 lat. Mieli troje dzieci, synów Stanisława i Tomasza oraz córkę Mariannę³⁶.

W 1824 r. burmistrzem miasta został Adam Stanisławski i był nim do połowy 1827 r. Z Sompolna został przeniesiony na takie samo stanowisko do Gąbina w obwodzie gostyńskim. Stanisławski m.in. zakupił 2 nieruchomości (place) położone w okolicy ratusza (od Szymona Słodkiewicza i Kazimierza Studzińskiego). Pobudował na nich budynek gospodarczy, w którym zorganizowano stajenkę, oborę, chlew i wozownię. W 1830 r. władze wojewódzkie podjęły starania w zakresie zakupu nieruchomości od, wówczas, burmistrza Gąbina, celem powiększenia podwórza ratuszowego, z uwagi, że wspomniany budynek gospodarczy w ówczesnej formie przestał spełniać swoją rolę i stał się niepotrzebny³⁷.

W 1827 r. pensję burmistrza wypłacano Józefowi Galińskiemu, który zastąpił na tym stanowisku wymienionego Stanisławskiego. Galiński legitymował się pochodzeniem szlacheckim. Przyjeżdżając do Sompolna posiadał doświadczenie w pracy w admini-

³¹ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 133, 140; sygn. 1806, s. 438-440, 455-457; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1828*, Warszawa [b.d.w.], s. 317; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830*, Warszawa [b.d.w.], s. 360; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1834*, Warszawa [b.d.w.], s. 279; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1835*, Warszawa [b.d.w.], s. 292.

³² AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 257-258; M. Kallas, *Raport...*, s. 314.

³³ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 279.

³⁴ Rewir żydowski, zgodnie z postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego objął ulice: Krótką, Przechodnią, Żydowską i Toruńską, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 72-83; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1824, nr 413, s. 67-69.

³⁵ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 257-258; sygn. 1806, s. 263, 279, 347.

³⁶ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 397, 520; sygn. 1807, s. 5, 134, 268, 369; APPOK, ASPRS, sygn. 30, nr aktu zgonu 7; Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie, Akta stanu cywilnego gminy Sochocin, Księga z 1814 r., nr aktu ur. 49.

³⁷ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 289, 413, 564; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1828*, Warszawa [b.d.w.], s. 318; „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1854, nr 236, s. 1952.

stracji miejskiej. Został tam przeniesiony ze stanowiska burmistrza Gębina w obwodzie gostynińskim (nastąpiła urzędowa zamiana burmistrzów). W Sompolnie pracował do stycznia 1828 r. W administracji miejskiej kontynuował karierę także przez wiele następnych lat. Z Sompolna przeniesiono go na stanowisko burmistrza Sochaczewa. W okresie od 30 maja 1835 r. do 20 maja 1846 r. pełnił funkcję burmistrza Nieszawy. Do Nieszawy przybył z Łowicza. W 1847 r. mieszkał okresowo w warszawskim klasztorze Księży Misjonarzy, gdzie w styczniu 1847 r. zmarł na udar mózgu³⁸.

W pierwszym kwartale 1828 r. obowiązki burmistrza przejął Franciszek Zawadzki. Zawadzki zarządzał miastem do lipca 1831 r.³⁹

W sierpniu 1831 r. burmistrzem Sompolna został Stanisław (Stanisław Antoni) Żarnowiecki, syn Jana i Apolonii, urodzony w Brudni w 1778 r. Na to stanowisko został przeniesiony z etatu burmistrza Raciążka. W 1816 r. mieszkał i pracował w Chodczu. W latach 1820-1826 był burmistrzem Izbicy (Izbica Kujawska). W 1828 r. nabył tam nieruchomość przy ulicy Staromiejskiej 14. W Sompolnie burmistrzował w okresie od 26 lutego 1832 r. do 23 stycznia 1833 r., jednakże z powodu donosu był odsunięty od obowiązków. Zastępował go m.in. Zawadzki. Podjęto nawet decyzję o translokowaniu go na takie samo stanowisko ponownie do Raciążka, ale do tego nie doszło. Ostatecznie został oczyszczony z zarzutów i przywrócony na stanowisko. Burmistrzem Sompolna na pewno był w 1845 r.⁴⁰ Pozytywnie wspomina go Antoni Gajda, który uważał go za najlepszego burmistrza miasta w epoce zaborów. W swojej książce stwierdził m.in. „Najzasłużeńszym burmistrzem, rządzącym miastem Sompolno około roku 1840, był Stanisław Żarnowiecki”. Jego najważniejszymi zasługami (zdaniem Gajdy) było sfinalizowanie budowy kościoła i przyspieszenie brukowania ulic miasta, cyt.

Zarządził on mianowicie, żeby każdy przyjeżdżający do miasta na targ czy jarmark przywiózł ze sobą po 2 albo 3 kamienie, inaczej zmuszony był zapłacić kilka groszy. Gdy w ten sposób została zebrana dostateczna ilość kamieni, przystąpiono do brukowania rynku i ulic, [...] ⁴¹.

Faktycznie w okresie, w którym miastem zarządzał Żarnowiecki zakończono i zrealizowano szereg inwestycji. Sfinalizowano budowę ubojni (szerzej zob. o majątku miejskim), przebudowano studnię publiczną i wybudowano 4 mosty oraz słup graniczny (1839 r.). W tym m.in. pomost z drewna przez ściek rynsztokowy na ulicy Warszawskiej, a także „na rowie spływowym” na drodze do Piotrkowa. W 1845 r. zakończono znaczne prace w zakresie wybrukowania ulic: Warszawskiej, Żydowskiej i Poznańskiej. Na pewno trwały też prace przy brukowaniu Rynku⁴². Zatrudnienie w Sompolnie najpewniej było jego ostatnim miejscem aktywności zawodowej w administracji publicznej, gdyż na pewno w 1847 r. otrzymał świadczenie emerytalne. Miał żonę Karolinę z Błonowskich.

³⁸ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 397, 520; „Kurier Warszawski” 1847, nr 24, s. 114; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1827*, Warszawa [b.d.w.], s. 274; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830*, Warszawa [b.d.w.], s. 361; T. Dzik, *Nieszawa...*, s. 100.

³⁹ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 520, 607; sygn. 1807, s. 5, 134, 432.

⁴⁰ AGAD, KRSW, sygn. 1807, s. 134, 256-258, 263; sygn. 1809, s. 172; APTOW, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Chodczu, sygn. 24, akt ur. 2 z 1816 r.; APPOK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Izbica Kujawska (pow. kolski) (dalej: ASPRIK), sygn. 37, nr aktu ur. 56, sygn. 51, nr aktu ur. 196; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830*, Warszawa [b.d.w.], s. 362.

⁴¹ A. Gajda, *Monografia...*, s. 68; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1828, nr 658, s. 1224.

⁴² AGAD, KRSW, sygn. 1809, s. 104, 113, 115-118, 123-124, 127, 154, 157.

Zmarł jako emeryt w Izbicy Kujawskiej w 1861 r. w wieku 83 lat. Pozostawił po sobie wspomnianą żonę i sześcioro dzieci (Józefę, Olimpię, Konstantego, Żanetę, Klotyldę i Izabelę)⁴³.

14 marca 1846 r. nominację na burmistrza miasta otrzymał Gabriel Mężyński. Funkcję pełnił do końca stycznia 1855 r. Urodził się w Białej w powiecie rawskim (Biała Rawska) 14 marca 1813 r., był synem Józefa i Jadwigi. Edukację najprawdopodobniej realizował w domu rodzinnym. Nie ukończył żadnej szkoły publicznej. W momencie obejmowania stanowiska w Sompolnie był doświadczonym urzędnikiem. Karierę w administracji miejskiej rozpoczął 16 maja 1830 r. jako aplikant w kancelarii Kacpra Truskolaskiego, burmistrza Białej. 1 czerwca 1834 r., wraz z burmistrzem Truskolaskim przeniósł się do Brzezin. Po zakończeniu aplikacji od 1 stycznia 1835 r. został pełniącym obowiązki sekretarza policji w Brzezinach. W okresie od 1 czerwca 1835 r. do 8 lutego 1836 r. miał przerwę w służbie z powodu choroby. Zamieszkał wówczas z rodzicami. Po powrocie do życia zawodowego m.in. sprawował funkcję zastępcy wójta gminy Zalesie w obwodzie warszawskim. W latach 1841-1846 zajmował stanowisko pełniącego obowiązki burmistrza Radziejowa. Z Radziejowa trafił do Sompolna. Z materiałów archiwalnych wynika, że był dobrym urzędnikiem, pilnym, zaangażowanym, przyzwoitym i „moralnym”. Ze stanowiska burmistrza Sompolna odszedł na własne żądanie z powodu złego i pogarszającego się stanu zdrowia. W korespondencji z 1861 r. w sprawie przyznania mu emerytury stwierdzono m.in. „w czasie i z powodu służby rządowej utracił zdrowie tak dalece, że do dalszej służby stał się niezdolny.” W 1862 r. stwierdzono „uległ ciężkiej i nieuleczalnej chorobie, paraliżu i obłąkania umysłu”. Mężyński nie miał rodziny. Po odejściu z magistratu miasta mieszkał dalej w Sompolnie, gdzie opiekowała się nim Nepomucena Brulińska na podstawie umowy podpisanej z magistratem miasta. Zmarł w Sompolnie 23 grudnia 1861 r.⁴⁴ W czasie kiedy Mężyński był burmistrzem również podejmowano szereg ciekawych inicjatyw inwestycyjnych. W 1852 r. odbywały się przetargi na budowę szkolnego domu murowanego wraz z zagospodarowaniami gospodarczymi⁴⁵. Ogólnie w tym czasie planowano budowę 2 szkół. Organizował też mieszkańców w zakresie przeprowadzenia odbudowy domu i zabudowań gospodarczych proboszcza miejscowej parafii, które spłonęły w pożarze w 1849 r.⁴⁶

Mężyńskiego na stanowisku burmistrza na podstawie rozkazu zarządu cywilnego Królestwa z 6 lutego 1855 r. zastąpił Marcei Olszewski dotychczasowy kasjer miasta. Najpierw otrzymał nominację na pełniącego obowiązki⁴⁷. Olszewski funkcję burmistrza pełnił do 1865 r. Uwolniony został ze służby na własne żądanie rozkazem z 2 września tego roku⁴⁸.

⁴³ APPOK, ASCPRIK, sygn. 94, nr aktu zgonu 43 z 1861 r.; „Kurier Warszawski” 1847, nr 269, s. 1285.

⁴⁴ AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego i Rząd Gubernialny Warszawski z lat [1779-1814] 1815-1866 [1867-1913], sygn. 2288, k. nlb.; APPOK, ASCPRS, sygn. 48, nr aktu zgonu 19; „Dziennik Warszawski” 1855, nr 48, s. 1.

⁴⁵ Wszelkie przetargi, zarówno na dzierżawę podatków miejskich, jak i na pojedyncze inwestycje były nadzorowane przez władze obwodowe, następnie powiatowe. Na przykład wspomniany przetarg z marca 1852r. na budowę szkoły został unieważniony właśnie przez naczelnika powiatu. Stwierdzono, że 3 oferty faktycznie zostały sporządzone „jedną ręką”, ponadto 2 opieczętowano tą samą pieczęcią, a 1 w ogóle nie podpisano, źródło: „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej” 1852, nr 14, s. 234.

⁴⁶ AGAD, KRSW, sygn. 1810, s. 266-275.

⁴⁷ „Warszawska Gazeta Policyjna” 1855, nr 51, s. 1; „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1855, nr 39, s. 258.

⁴⁸ „Dziennik Warszawski” 1865, nr 222, s. 2260; „Warszawska Gazeta Policyjna” 1865, nr 240, s. 1.

Po Olszewskim zarząd miastem przejął Marceli (Antoni) Baliński dotychczasowy burmistrz Piotrkowa (Piotrków Kujawski). Baliński burmistrzem na pewno był w 1867 r.⁴⁹ Według Gajdy ostatnim burmistrzem miasta był Tatar krymski Murza Murzicz⁵⁰. W trakcie kwerendy nie znaleziono jednak źródłowego potwierdzenia tego faktu.

W badanym okresie z budżetu miasta opłacano także inne osoby. W pierwszych latach istnienia Królestwa, oprócz burmistrza, który pełnił jednocześnie funkcję kamlarz (kasjera), miasto zatrudniało tylko sługę miejskiego. W 1816 r. był nim Jasiński, otrzymywał pensję roczną w wysokości 144 zł polskich (burmistrz zarabiał wówczas 600 zł polskich). Od 10 sierpnia 1820 r. do 1827 r. sługą miejskim był Stanisław Zajączkowski. W 1827 r. zastąpił go Kurzewski. Od sierpnia 1829 r. sługą miejskim był Michał Falkiewicz. W budżecie na lata 1819-1820 uwzględniono, oprócz sługi miejskiego, również wynagrodzenie dla dwóch stróżów nocnych. Od 1820 r. stróżami nocnymi byli: Andrzej Bekier i Szymon Piekarski vel Piekarz (do 1825 r.), potem Antoni Michalski (od 1825 r.)⁵¹. Ponadto od budżetu na lata 1819-1820 przewidziano płacę dla obu ławników, którym powierzono obowiązki kasjera i sekretarza. Wynika z tego, że na pewno już w 1819 r. w Sompólnie rozdzielono funkcję burmistrza od kasjera. Ławnik, który pełnił jednocześnie obowiązki kasjera miejskiego otrzymywał miał rocznie 250 zł polskich, natomiast drugi ławnik, który był jednocześnie sekretarzem 200 zł polskich rocznie. Nie były to kwoty imponujące, burmistrz miał zarabiać wówczas 900 zł polskich a sługa miejski 200 zł polskich rocznie⁵².

W projekcie budżetu na lata 1821-1823 rozszerzono listę płac o akuszerkę miejską i chirurga miejskiego⁵³. W rzeczywistości zapis ten pozostawał w Sompólnie fikcją, gdyż nie wymieniano realnych wypłat konkretnym osobom. Na tych stanowiskach w mieście istniał chroniczny brak chętnych i faktycznego zatrudnienia. Etaty *de facto* były vacatami co najmniej przez większą część badanego okresu historycznego. Chętnym brakowało m.in. z uwagi na nieatrakcyjność finansowych warunków zatrudnienia⁵⁴.

Udało się ustalić nazwiska niektórych kasjerów miasta. Oprócz wymienionego Wołyńskiego na przykład w 1838 r. kasjerem był Wojciech Malinowski⁵⁵. W latach 1842-1850 kasjerem był Karol Olszewski. W 1865 r. stanowisko to zajmował Józef Sikorski, który w tym roku dodatkowo został pełniącym obowiązki ekspedytora poczty w Sompólnie⁵⁶. W 1820 r. drugim ławnikiem i jednocześnie sekretarzem był Antoni

⁴⁹ „Dziennik Warszawski” 1867, nr 221, s. 2097; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1865*, Warszawa [b.d.w.], s. 593; *Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1866*, Warszawa [b.d.w.], s. 617.

⁵⁰ A. Gajda, *Monografia...*, s. 68.

⁵¹ W kolejnych latach dochodziło do zmian personalnych na etatach stróżów nocnych, na przykład w 1828 r. wypłacono pensję częściowo: Bekierowi, Jan Zielińskiemu, Tomaszowi Szymańskiemu i Andrzejowi Nurkiewiczowi. Dwaj ostatni pracowali w następnych latach, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 520, 607.

⁵² AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 65-66, 174, 257-258; sygn. 1806, s. 219, 239, 263, 289, 315, 347, 413.

⁵³ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 192.

⁵⁴ Na przykład w latach 30. stwierdzano, że nie ma w mieście chirurga i akuszerki miejskich gdyż nikt na proponowane warunki finansowe nie chciał wyrazić zgody, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 1807, s. 205; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1835, nr 192, s. 637-638.

⁵⁵ AGAD, KRSW, sygn. 1808, s. 268.

⁵⁶ AGAD, KRSW, sygn. 1809, s. 477; sygn. 1810, s. 42; „Dziennik Warszawski” 1865, nr 222, s. 2260; „Warszawska Gazeta Policyjna” 1865, nr 240, s. 1.

Kochanowicz⁵⁷, który w mieście posiadał dom i grunty orne. Od 1821 r. nie opłacano jednak drugiego ławnika na stanowisku sekretarza. Tylko pierwszy ławnik był nadal jednocześnie kasjerem miejskim⁵⁸. Wynika z tego, że Kochanowicz był jedynym sekretarzem miasta w omawianym okresie. Kochanowicz urodził się w Sompolnie, był synem Macieja i Franciszki. Zmarł w 1858 r. w Brześciu Kujawskim na tyfus w wieku 66 lat. Pozostawił po sobie drugą żonę Rozalię, z którą zawarł związek małżeński w Sompolnie w 1853 r.⁵⁹

Z budżetu miast partycypowano również w wynagrodzeniu dla adiunktów-dozorców miast, później pomocników naczelników powiatów. Stanowisko adiunkta-dozorcy miast przy władzach obwodowych ustanowiono w 1821 r. Od razu w prawie przewidziano, że etaty w części będą utrzymywane z budżetów miast istniejących w danym obwodzie⁶⁰.

FINANSE MIEJSKIE

Stałym i ważnym dochodem budżetowym miast w Królestwie Polskim w analizowanym okresie były wpływy z dzierżaw podatków lokalnych. Egzekwowaniem wpłat nie zajmował się urząd municypalny bądź magistrat lecz osoby prywatne, które wydzierżawiały do nich prawo najczęściej na trzyletnie okresy⁶¹. W pierwszych latach istnienia Królestwa ważnym źródłem dochodu kasy miejskiej Sompolna było mostowe, czyli opłata pobierana przy wjazdach do miasta w dni handlowe przez istniejące w nim przeprawy. Jeszcze w Księstwie Warszawskim dochód z tego źródła stanowił nawet od 45 do 68% ogólnej kwoty dochodów rocznych miasta. W budżecie na lata 1819-1820 wyniósł 445 zł polskich i 15 gr. rocznie, co stanowiło 12% dochodów rocznych miasta. W 1820 r. w trakcie rewizji (kontroli) kasy miejskiej przez urzędnika obwodowego stwierdzono, że wszystkie 4 mosty były niewymiarowe. W związku z tym zabroniono pobierania opłaty mostowej pod groźbą uznania takiej praktyki za przestępstwo karne. Stąd zysk z tego źródła został uwzględniony w projekcie budżetów na lata 1821-1826, natomiast ostatecznie wycofano się z tego⁶².

W dziale dochodów stałych etatów miejskich w części dzierżaw przez cały omawiany okres ważną rolę odgrywały wpływy z dzierżaw propinacji miejskiej oraz targowego (brukowego, targowego i jarmarcznego). Udział zysku z propinacji miejskiej w ogólnej wielkości dochodów kasy miejskiej systematycznie rósł aż do ponad 62% w połowie lat 60. XIX w. Z kolei udział zysku z targowego zmniejszył się z od 18 do 28% w latach 1819-1832 do ponad 9% w pierwszej połowie lat 60. XIX w. (patrz tabela 2). Łącznie udział zysków z dzierżaw obu podatków w ogólnej wielkości dochodów miejskich przez cały czas był

⁵⁷ Z tekstu artykułu wynika, że Antoni Kochanowicz był m.in. wieczystym dzierżawcą ogrodu miejskiego. Tymczasem wiadomo, że co najmniej od 1857 r. ukrywał się, gdyż został oskarżony o krzywoprzysięstwo. Dowody miały być na tyle mocne, że został zakwalifikowany do zatrzymania w więzieniu w Brześciu Kujawskim, źródło: „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej” 1857, nr 28, s. 530-531.

⁵⁸ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 213, 257-258.

⁵⁹ APOK, ASPRS, sygn. 39, nr aktu ślubu 9; APTOW, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Brześciu Kujawski, sygn. 108, nr aktu zgonu 77.

⁶⁰ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych, cz. 1, t. 3: *Materiały obejmujące ustawy i urządzenia dotyczące gospodarstwa miejskiego*, Warszawa 1866, s. 555-559.

⁶¹ T. Dziki, *Brdów...*, s. 59.

⁶² AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 61-62, 173, 212; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1820, nr 208, s. 7405.

znaczący od 39% w latach 1819-1920, 56,4% w latach 1842-1844, do 71,7% w latach 1863-1865.

Ogólna analiza danych statystycznych dotyczących wpływów z dzierżaw targowego i jarmarcznego (brukowego) wskazuje, że rola tego rodzaju handlu w życiu gospodarczym miasta systematycznie malała i słabła. Przez dziesięciolecia organizowano w mieście 9 jarmarków w ciągu roku w terminach: 3 lutego, 12 marca, w niedzielę kwietnia, 8 maja, 24 czerwca w dzień Zielonych Świątek, 16 sierpnia, 14 września, 19 listopada i 21 grudnia. W 1850 r. w Królestwie Polskim przeprowadzono reformę jarmarków, na jej podstawie od 1851 r. w Sompólnie organizowano 6 jarmarków tylko w środy: po Oczyszczeniu Najświętszej Marii Panny, czyli 21 stycznia (2 lutego), po Niedzieli Kwietniowej, po Zielonych Świątkach, przed św. Janem, czyli przed 12 (24) czerwca, po Podwyższeniu św. Krzyża, czyli po 2 (14) września, i przed Bożym Narodzeniem, czyli przed 13 (25) grudnia⁶³.

Do 1820 r. w mieście organizowano dwa targi tygodniowo: w sobotę i środę. Targi przeżywały jednak głęboki kryzys i z tego powodu w 1820 r. zmniejszono ich liczbę. Na podstawie reskryptu z 7 października tego roku postanowiono, że w Sompólnie targi odbywać się będą raz w tygodniu w niedzielę. Reforma nie przyniosła jednak oczekiwanego efektu. Dochód z targowego systematycznie się zmniejszał na przykład z 127 rubli i 50 kop. w 1840 r., do 112 rubli w 1850 r., i 106 rubli w 1860 r. Dopiero w 1863 r. wzrósł do 136 rubli⁶⁴.

Tabela 2. Uśredniony udział procentowy (%%) zysku z propinacji i targowego (brukowego, targowego i jarmarcznego) w ogólnych dochodach budżetowych miasta w latach 1819-1865.

Lata	Zysk z propinacji miejskiej w %	Zysk z brukowego i targowego w %
1819-1820	21	17
1821-1826	24	18
1828-1832	13	28
1833-1835	30	12
1836-1841	30	13
1842-1844	47	9
1845-1847	44	12
1848-1850	52	13
1851-1853	46	12
1863-1865	62	9

Źródło: Obliczenia własne autora na podstawie: AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 173, 186, 212; sygn. 1806, s. 372; sygn. 1808, s. 440; sygn. 1809, s. 23, 316; sygn. 1810, s. 21; sygn. 1811, s. 9.

W końcu omawianego okresu nastąpiło ożywienie życia handlowego w Sompólnie. W 1858 r. na jarmarki do miasta przywieziono towar o wartości 9575 rubli, natomiast sprzedano za 2610 rubli, w 1865 r. przywieziono towar o wartości 10 000, a sprzedano już za 6000 rubli. Z kolei w 1866 r. wartość towarów przywiezionych na 6 jarmarków wyniosła 55 000 rubli, a sprzedanych aż 35 000 rubli. W 1869 r. jarmarki organizowane w Sompólnie były jednymi z większych w guberni kaliskiej. Za większe kwoty przywo-

⁶³ „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej” 1851, nr 2, s. 29, 35; M. Kallas, *Opis...*, s. 326-327.

⁶⁴ AGAD, KRSW, sygn., 524h, s. 229; „Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego” 1820, nr 244, s. 8005; M. Kallas, *Opis...*, s. 327-328, 330.

żono towarów jedynie na jarmarki w Kaliszu, Kole, Koninie, Poddębicach i Wieruszowie. W tych miastach również sprzedawano towarów o większej wartości, przy czym w Koninie tylko za niewiele więcej niż w Sompolnie, w którym handlowano towarami o wartości 43 000 rubli, natomiast sprzedano ich za prawie 27 000 rubli⁶⁵. Przemiana gospodarcza nie wpłynęła na decyzję o przekształceniu miejscowości na osadę.

Zyski z dzierżaw innych podatków nie odgrywały już tak istotnej roli w ogólnej wielkości dochodów budżetowych kasy miejskiej. Do budżetu wpływały pieniądze z dzierżawy ogrodu miejskiego i polowania. Na przełomie lat 20. i 30. doszły niewielkie wpływy z dzierżawy miar i wąg oraz od „muzyki po szynkach i innych zabaw” (od 1833 r. dochód z „muzyki” przeszedł na potrzeby szpitali, zgodnie z decyzją władz państwowych). Ponadto w budżetach od lat 1828-1832 uwzględniać zaczęto czynsze wieczyste najpierw od 7, następnie w latach 50. od 6 placów miejskich, i od 2-3 wiatraków i okresowo młyna końskiego⁶⁶.

Budżet miasta zasilają inne wpływy. W grupie dochodów niestałych najważniejszą rolę odgrywały podatki wpłacane przez osoby prowadzące w mieście działalność gospodarczą (kupcy, handlarze, aptekarz⁶⁷), a w szczególności wpłaty od szynkarzy alkoholi. W budżecie na lata 1819-1820 dochody od szynków wyniosły ponad 27% ogółu wpływów budżetowych. W latach 1821-1826 działających w mieście 20 szynkarzy zapewniło 33% ogólnych wpływów budżetowych, w latach 1828-1832 – 25,5%, w latach 1833-1835 – 28%, w latach 1836-1841 – prawie 21%, w latach 1845-1847 prawie 14%, w latach 1851-1853 – prawie 12%, w latach 1854-1856 – tylko 7%, a w latach 1863-1865 – 8,7%. Zauważalny spadek udziału tego podatku w ogólnych dochodach miasta w końcu lat 40. i w latach 50. tłumaczono kryzysem handlu jarmarcznego i targowego. W efekcie stagnacji gospodarczej zmniejszała się liczba mieszkańców, mniej ludzi przyjeżdżało do miasta w dni handlowe, w związku z tym i popyt na działalność szynków prywatnych⁶⁸.

Ważną rolę odgrywała też dodatkowa składka wpłacana przez mieszkańców miasta. W budżecie na lata 1819-1820 składki od obywateli wynosiły łącznie 16% wszystkich wpływów budżetowych, w latach 1821-1826 – 17%, w latach 1828-1832 – 11%, w latach 1833-1835 – 10%, w latach 1836-1841 – prawie 10%, w latach 1842-1844 – 6,7%, natomiast w latach 1845-1847 – 7,6%. W sprawie składek przez lata toczyła się korespondencja z władzami państwowymi, twierdzono, że rzadkością jest sytuacja, w której domaga się od mieszkańców miasta dodatkowych tak dużych składek. W 1836 r. zwracano uwagę na to, że magistrat powinien zrezygnować z tego wpływu budżetowego, tym bardziej, że mieszczanie musieli i tak ponosić nowe koszty związane z planowanymi i realizowanymi remontem kościoła w przypadku katolików, i budową kościoła w przypadku ewangelików. W budżetach na lata 1848-1850 nie wykazano po stronie wpływów dodatkowej składki od mieszkańców⁶⁹.

⁶⁵ APTOW, NPW, sygn. 409, k. nlb.; *Памятная Книжка Калишской Губернии на 1870 г.*, Kalisz 1870, s. 101-104.

⁶⁶ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 173, 212; sygn. 1806, s. 372; sygn. 1807, s. 188, 201; sygn. 1808, s. 441; sygn. 1809, s. 23; sygn. 1810, s. 19, 206, sygn. 1811, s. 7.

⁶⁷ Na przykład w latach 1821-1826 przewidziano podatek od: 15 handlarzy solą, 2 kupców korzennych, 1 kupca łokciowego, a także od handlującego wełną, 3 kupców cząstkowych. W następnych dziesięcioleciach wykazywano także dochód wpłacany przez rzemieślników, źródło: AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 212; sygn. 1810, s. 37.

⁶⁸ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 173, 212; sygn. 1806, s. 372; sygn. 1807, s. 184, 570; sygn. 1809, s. 23; sygn. 1810, s. 21, 30, 206; sygn. 1811, s. 9.

⁶⁹ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 173, 212; sygn. 1806, s. 372; sygn. 1807, s. 184, 570, 577-579; sygn. 1808, s. 441; sygn. 1809, s. 25, 312a.

W dziale wydatków przez cały omawiany okres ważną rolę odgrywały wynagrodzenia osób, o którym wyżej napisano. Należy podkreślić, że udział tych kosztów w ogólnej kwocie wydatków kasy miejskiej z czasem malał, następnie ponownie wzrósł. W budżecie na lata 1819-1820 wynagrodzenia stanowiły 50% wszystkich wydatków kasy miejskiej. W latach 1821-1826 – 54%, a z kosztami na wynagrodzenie dla adiunkta – dozorczy miast 59%. W 1833-1838 pensje pracowników to prawie 46%, w latach 1842-1844 – 30,2% łącznej kwoty rocznych wydatków budżetowych. Później każde miasto dopłacało do wynagrodzenia nie dla jednego, lecz dla obu pomocników naczelnika powiatu. W przypadku Sompolna w budżecie na lata 1842-1844 pojawił się wydatek na wynagrodzenie dla policjanta, którego zatrudniono oprócz 2 stróżów nocnych. Na pewno od lat 40. dokładano się do wynagrodzenia rachmistrza przy rządzie gubernialnym. W latach 1851-1853 koszty wynagrodzeń stanowiły nieco ponad 50% wszystkich wydatków kasy miejskiej. W latach 1854-1856 nie wykazano wynagrodzenia dla policjanta, natomiast po raz pierwszy uwzględniono pensję dla kancelisty (pracownika kancelaryjnego). Wcześniej burmistrz z własnych pieniędzy wynajmował pomocnika kancelaryjnego. O zgodę na nowe stanowisko w magistracie walczono bezskutecznie przez wiele lat. W latach 40. sprawę popierał jednoznacznie naczelnik powiatu, ale też władze gubernialne odmawiały. Nie trafiały argumenty o tym, że burmistrz jest już w podeszłym wieku, że nie dawał rady podołać rosnącej liczbie obowiązków, że w innych miastach (wymieniono tu jako przykład Radziejów) były zatwierdzone stanowiska pracownika kancelaryjnego. W 1848 r. zwracano uwagę na rosnące koszty utrzymania, wyjazdów do szczególnie daleko, w przypadku Sompolna, położonego miasta powiatowego, że z tych powodów burmistrz, żeby utrzymać siebie i rodzinę, musi mieć inne zajęcia, które odciągają jego uwagę od zasadniczych obowiązków. Tymi argumentami uzasadniano potrzebę nie tylko zatrudnienia kancelisty, ale i podwyżki pensji dla burmistrza. W latach 60., oprócz burmistrza i ławnika – kasjera, opłacano 2 stróżów nocnych, kancelistę i ponownie policjanta. W latach 1863-1865 wynagrodzenia osób zatrudnionych tylko w mieście stanowiły prawie 37% ogólnej kwoty rocznych wydatków⁷⁰.

Przez lata dużymi wydatkami z kasy miejskiej były pieniądze wpłacane do ekonomii radziejowskiej (amtu radziejowskiego), później do kasy obwodu i powiatu oraz środki zabezpieczane do dyspozycji władz państwowych (komisji rządowych). Na przykład w budżecie na lata 1819-1820 środki „do dyspozycji” komisji rządowej stanowiły aż 28% łącznej kwoty wydatków budżetowych. Z kolei do amtu radziejowskiego 7,6%. W latach 1821-1826 odpowiednio 25,5 i 8%, w latach 1828-1832 – 42 i 5%, w latach 1833-1835 – 47 i 5%, w latach 1842-1844 – prawie 51 i ponad 3%. W latach 1845-1847 kwota wydatków na zabezpieczenie środków do dyspozycji komisji rządowej stanowiła niemal 30% budżetu miasta, a w latach 1851-1853 – 15%⁷¹.

W badanym okresie z kasy miejskiej wydatkowano pomniejsze kwoty także m.in. na: ubezpieczenie przeciwpożarowe, na potrzeby kancelaryjne (m.in. materiały piśmienne, dziennik urzędowe), na remonty obiektów publicznych (na przykład ratusza), opłacenie podymnego od nieruchomości miejskich i szarwarku, czasowo na leki dla ubogich, na czyszczenie kominów i na kominiarza, na pensje emerytalne dawnych urzędników, z czasem na „szpital prowincjonalny” (szpital gubernialny), na Instytut Głuchoniemych.

⁷⁰ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 174, 213; sygn. 1806, s. 373; sygn. 1807, s. 196; sygn. 1808, s. 442; sygn. 1809, s. 24, 53-55, 294-296; sygn. 1810, s. 20, 32, 38, 207; sygn. 1811, s. 8.

⁷¹ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 174, 213; sygn. 1806, s. 373; sygn. 1807, s. 185; sygn. 1808, s. 442; sygn. 1809, s. 28; sygn. 1810, s. 38.

W budżecie na lata 1836-1841 pojawiła się pozycja wydatku na szkołę elementarną (zasilek szkolny), na czyszczenie ulic. W latach 40. zaczęto płacić odrębne kwoty na Izbę Obrachunkową, na służbę zdrowia w miastach, na sekcję miast w komisji rządowej, a także na przykład na „iluminację ratusza w dni uroczystości” (galowych i dworskich), na prenumeratę pisma „Kmiotek” (budżet na lata 1845-1847)⁷².

MAJĄTEK MIEJSKI

Sompolno, w odróżnieniu na przykład od Brześcia Kujawskiego, czy Brdowa⁷³, nie posiadało własnych większych nieruchomości rolnych lub placów osadniczych. Przez cały omawiany okres najważniejszą własnością kasy miejskiej był murowany jednopiętrowy ratusz pokryty dachówką. Budowę ratusza zakończono w 1823 r. W międzyczasie wynajmowano lokal na kancelarię, izbę sesyjną i areszt. Inwestycja była konieczna, gdyż poprzedni, drewniany, spłonął w czasie pożaru, do którego doszło w mieście w 1816 r. Energiczne działania w zakresie realizacji przedsięwzięcia rozpoczęto w 1818 r. W tym roku koszt budowy oszacowano na kwotę 9937 zł polskich i 20 gr. W latach 1817-1818 zabezpieczono na ten cel 4200 zł polskich. Podjęto starania o uzyskanie zapomogi ze skarbu państwa na pokrycie brakującej kwoty⁷⁴. Pożyczkę w wysokości 6000 zł polskich uzyskano w sierpniu 1818 r. Do lipca 1820 r. zakupiono dwa place pod budowę od Szymona Słodkiewicza za 500 zł polskich i Małgorzaty Wayczyńskiej za 600 zł polskich. W tym roku na placu były założone fundamenty. W maju 1823 r. dokonano odbioru budowy. Łączny koszt przedsięwzięcia wyniósł 11 877 zł polskich i 8 gr. Od początku w budynku zorganizowano do wydzierżawienia po 4 jatki rzeźnicze i piekarskie⁷⁵. Jatki okazały się pomyłką, nie cieszyły się zainteresowaniem mieszczan, stąd po kilku latach zaadoptowano je na inne cele, zorganizowano niezaprojektowany wcześniej korytarz, skład na taczki szarwarkowe i więzienie – jako stację transportową dla zatrzymanych (wcześniej na więzienie wynajmowano lokal od osób prywatnych)⁷⁶. W 1864 r. wartość budynku szacowano na kwotę 1120 rubli⁷⁷.

W 1829 r. podjęto inicjatywę budowy w mieście szlachtuza (ubojni) miejskiego. Inwestycję zakończono w 1832 r. W budżecie (etacie) na lata 1833-1835 po raz pierwszy przewidziano wpływy z jej działalności, a także podatek od nich do kasy publicznej. Ubojnia funkcjonowała przez następne dziesięciolecia omawianego okresu. Zlokalizowana była na dawnym placu targowym przy ulicy Kaliskiej nr 50. W 1865 r. był to obiekt z drewna o 2 oknach od frontu, z 2 kotłami miedzianymi i wewnętrzną studnią drewnem ocembrowaną⁷⁸.

W 1825 r., oprócz ratusza o długości 18, szerokości 18 i wysokości 12 łokci polskich własność nieruchomą miasta stanowiły: dom miejski pasterski „lepiony w dobrym

⁷² AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 174, 213; sygn. 1806, s. 373; sygn. 1807, s. 185, 571; sygn. 1808, s. 442; sygn. 1809, s. 28; sygn. 1810, s. 24.

⁷³ T. Dziki, *Brześć Kujawski...*, s. 252-253; Tenże, *Brdów...*, s. 61.

⁷⁴ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 109-110; sygn. 1806, s. 68; M. Kallas, *Opis...*, s. 325.

⁷⁵ AGAD, KRSW, sygn. 1805, s. 179-180, 217; sygn. 1806, s. 68-69; M. Kallas, *Opis...*, s. 329; Tenże, *Raport...*, s. 314.

⁷⁶ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 173-180.

⁷⁷ AGAD, KRSW, sygn. 524h, s. 224-225.

⁷⁸ AGAD, KRSW, sygn. 524h, s. 224-225; sygn. 1806, s. 556; sygn. 1807, s. 184, 188, 203.

stanie” o długości 12, szerokości 8, i wysokości 3 łokci polskich oraz ogród miejski od kilku lat wdzierżawiany wieczyście Antoniemu Kochanowiczowi i studnia w środku Rynku, którą pobudowano w 1821 r. Od 1833 r. do tej skromnej liczby nieruchomości miejskich doszedł wspomniany szlachtuz⁷⁹.

W 1864 r. na nieruchomości z ratuszem jako własności miasta wymieniono szopę na narzędzia ogniowe dachówką pokrytą, której budowę zaprojektowano w 1854 r., i drewniany budynek gospodarczy ze stajnią na parę koni, wozownią i oborą na 4 sztuki bydła. Ponadto własność kasy miejskiej stanowiły: nieruchomość z „pasternią”, pastwisko ogólne „Krychą zwane”, wymieniony szlachtuz oraz jeden plac i jeden ogród przekazane w wieczystą dzierżawę osobom prywatnym⁸⁰.

PODSUMOWANIE

Do 1867 r. Sompolno administracyjnie związane było z Włocławkiem i Warszawą. W 1867 r. weszło w skład powiatu kolskiego i guberni kaliskiej. W latach 1815-1867 Sompolno okresowo było jednym z większych miast obwodu, następnie powiatu kujawskiego i powiatu włocławskiego. Do 1870 r. rozwijało się jednak słabo, zarówno pod względem demograficznym, jak i przestrzennym. Interesującym jest rzadko wówczas spotykany w przypadku tej wielkości miast dość dynamiczny proces zamiany zabudowy drewnianej na murowaną. Pod tym względem Sompolno przodowało nie tylko wśród miast kujawskich, ale także później całej guberni kaliskiej. Nie rozwijało się jednak gospodarczo. Kasa miejska w zasadzie nie posiadała dochodowych nieruchomości. W ciągu 55 lat miastem zarządzało kilku burmistrzów, którzy pochodzili z nominacji rządowych. W latach dwudziestych pobudowano nowy, murowany ratusz, który istnieje do dzisiaj. Budżet miasta zasilany przede wszystkim zyski z dzierżaw podatków miejskich oraz różne opłaty stałe i niestałe. Najważniejsze wpływy przynosiła propinacja miejska, podatek od prywatnych szynków alkoholi, opłaty targowego i jarmarcznego, a także (przez wiele lat) dobrowolna składka mieszkańców na dopięcie budżetowych wydatków. Osoby prowadzące inną działalność gospodarczą (handel, rzemiosło) również płaciły podatki (kanon od zarobkowania). Po stronie wydatków najważniejszymi były: koszty związane z wynagrodzeniami, a także środki do dyspozycji władz państwowych (komisji rządowych) i na rzecz ekonomii (amtu) radziejowskiego, później kasy obwodowej i powiatowej. W 1870 r. Sompolno znalazło się w gronie setek miast Królestwa, które w wyniku reformy miejskiej przekształcono w osady. Nie uratowało Sompolna istotne ożywienie życia handlowego w mieście w latach sześćdziesiątych XIX w. Miejsco-wość włączono wówczas do gminy wiejskiej Lubstów. Rosyjska reforma miejska z lat 1869-1870 nie była karą za powstanie styczniowe, lecz zaplanowanym dużo wcześniej działaniem. Zdecydowały o niej głównie przesłanki ekonomiczne.

SOMPOLNO W LATACH 1815-1870. ADMINISTRACJA, FINANSE I MAJĄTEK MIEJSKI

Słowa kluczowe: Sompolno, administracja miejska, gospodarka miejska, Królestwo Polskie, XIX wiek.

W latach 1815-1866 Sompolno administracyjnie przynależało do obwodu i powiatu kujawskiego (od 1842 r.), a od 1847 r. (po zmianie nazwy) do powiatu włocławskiego w województwie mazowieckim, następnie od 1837 r. guberni mazowieckiej, a od 1845 r. guberni warszawskiej. Po reformie administracyjnej z 1866 r. z początkiem 1867 r. Sompolno znalazło się w powiecie kolskim w guberni

⁷⁹ AGAD, KRSW, sygn. 1806, s. 330, 363-364; sygn. 1807, s. 340-341.

⁸⁰ AGAD, KRSW, sygn. 524h, s. 221-222; sygn. 1810, s. 217.

kaliskiej. W 1870 r. na podstawie prawa z 1869 r. utraciło prawa miejskie i zostało przekształcone w osadę i przyłączone do gminy wiejskiej Lubstów. Administracja miejska w Królestwie Polskim była częścią administracji państwowej. Każdy burmistrz był nominowany, a nie wybierany przez społeczeństwo. Kasa miejska Sompolna nie posiadała, w odróżnieniu od wielu innych miast, własnych dochodowych nieruchomości rolnych. W tym względzie majątek miasta przedstawiał się skromnie. Imponujące jest to, że mieszkańcom udało się szybko zorganizować i wybudować do 1823 r. nowy murowany budynek ratusza. Koszty utrzymania administracji miejskiej i realizacji inwestycji miejskich pokrywano z licznych podatków i opłat. Ogólnie w omawianym okresie Sompolno było średniej wielkości miastem, ale z dość dużym udziałem zabudowy murowanej.

SOMPOLNO IN THE YEARS 1815-1870. ADMINISTRATION, FINANCES AND MUNICIPAL PROPERTY

Keywords: Sompolno, town administration, town economy, the Kingdom of Poland, 19th century.

In the years 1816-1866, Sompolno town belonged to the Kuyavian region and the Kuyavian district (from 1842), then from 1847 (after the change of name) to the Włocławek County in the Mazovia Province, then from 1837 to the Masovian Governorate and from 1845 to the Warsaw Governorate. After the territorial reform of 1866, at the beginning of 1867, it was incorporated into the Koło County in the Kalisz Governorate. In 1870, pursuant to the law of 1869, it lost its municipal rights and was transformed into a settlement and incorporated into a rural district of Gmina Lubstów. The municipal administration in the Kingdom of Poland was subordinated to state authority. Each of the mayors was nominated, and not elected by the community. Unlike many other towns, the town treasury of Sompolno, did not have its own profitable agricultural properties. In this respect, the town's assets presented a modest picture. It is impressive that the residents managed to quickly organize themselves and build a new brick town hall building by 1823. The costs of maintaining the municipal administration and implementing municipal investments were covered from numerous taxes and fees. Generally, in the period discussed, Sompolno was a medium-sized town, but with a considerable share of brick buildings.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
 - Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych
 - Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego
 - Komisja Województwa Mazowieckiego i Rząd Gubernialny Warszawski
- Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku
 - Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1808-1866 [1889]
 - Zarząd Powiatu Włocławskiego z lat [1858] 1866-1917
 - Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Chodecz
 - Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Brześć Kujawski
- Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie
 - Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sompolno
 - Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Izbica Kujawska
- Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie
 - Akta stanu cywilnego gminy Sochocin

Źródła drukowane:

- Dziennik Praw Królestwa Polskiego
- Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej z lat: 1851, 1857
- Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego z lat: 1820, 1824, 1828, 1835
- Kallas M. (1988), *Opis Sompolna z 1820 roku*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. VI

- Kallas M. (1999), *Raport o stanie miast kujawskich w 1820 roku „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”*, t.13
- Krótką statystyka Guberni Królestwa Polskiego obejmująca rozległość i ludność tychże guberni, oraz miast, osad i gmin*, Warszawa 1870
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1827*, Warszawa [b.d.w.]
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1828*, Warszawa [b.d.w.]
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830*, Warszawa [b.d.w.]
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1834*, Warszawa [b.d.w.]
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1835*, Warszawa [b.d.w.]
- Памятная Книжка Калишской Губернии на 1870 г.*, Kalisz 1870
- Przepisy odnoszące się do czynności Rządów Gubernialnych i Naczelników Powiatów*, Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. 1: *Wydział Administracyjny*, Warszawa 1866
- Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1865*, Warszawa [b.d.w.]
- Rocznik Urzędowy Królestwa Polskiego na rok 1866 r.*, Warszawa [b.d.w.]
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, T.1, cz.1. *Gospodarstwo miejskiej*, Warszawa 1866.
- Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych, cz. 1, t. 3, ks. 2: *Materiały obejmujące ustawy i urządzenia dotyczące gospodarstwa miejskiego*, Warszawa 1866

Prasa:

- „Dziennik Warszawski” – 1855, 1865, 1867
- „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” – 1854, 1855
- „Kurier Codzienny” – 1870 r.
- „Kurier Warszawski” – 1847 r.
- „Warszawska Gazeta Policyjna” – 1847, 1855, 1864, 1865
- „Варшавская Полицейская Газета” – 1870 r.

Opracowania:

- Breyer A. (1938), *Zur Geschichte von Sompolno und Umgegend*, Poznań
- Dziki T. (2004), *Nieszawa w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Nieszawy*, t. I: *Do roku 1945*, red. R. Czaja, Toruń
- Dziki T. (2018), *W czasach zaborów (1793-1918)*, [w:] *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Mikulski i T. Dziki, Włocławek
- Dziki T. (2020), *Brześć Kujawski w latach 1793-1918*, [w:] *Dzieje Brześcia Kujawskiego i ziemi brzeskiej*, t. 1: *Do roku 1918*, red. D. Kaczewski i S. Łaniecki, Brześć Kujawski
- Dziki T. (2021), *Brdów w latach 1815-1870. Administracja, finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” T. VIII
- Gajda A (1936), *Monografia Sompolna z dodatkiem o Lubstowie i okolicy*, Koło
- Gołdyn P (2011), *Dzieje Sompolna*, t. 1: *Wiek XX*, Sompolno
- Gruszczyńska M. (1999), *Organizacja władz miejskich Włocławka w latach 1793-1914*, [w:] *Dzieje miasta*, t. I: *Od początków do 1918 roku*, pod red. J. Staszewskiego, Włocławek
- Kaszyński M. (2021), *Z przeszłości administracyjnej miejscowości Brudzew w powiecie tureckim*, „Polonia Maior Orientalis”, T. VIII
- Kallas M. (1978), *Z przeszłości administracyjnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej (od rozbiorów do utworzenia województwa włocławskiego)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, seria A

- Kołodziejczyk R. (1961), *Zamiana miast na osady w Królestwie Polskim*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXVIII, z.1
- Kołodziejczyk R. (1998), *Miasta i mieszczaństwo w Królestwie Polski w 1865 r. w świetle statystyki*, [w:] R. Kołodziejczyk, *Studia nad dziejami burżuazji w Polsce. Wybór prac z lat 1956-1998* wydany z okazji 75-lecia urodzin autora, Warszawa-Pułtusk
- Korobowicz A., Witkowski W. (2012), *Historia ustroju i prawa polskiego (1772-1918)*, Warszawa
- Kozłowski J. (1998), *Realizacja reformy administracyjnej w Królestwie Polskim w latach 1867-1875*, „Przegląd Historyczny”, t. 89, z. 2.
- Nietyksza M. (1986), *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865-1914*, Warszawa
- Przygodzki J. (2002), *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813-1815. Organizacja i działalność*, Wrocław
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890
- Smyk G. (2011), *Administracja publiczna w Królestwie Polskim w latach 1864-1915*, Lublin